

УДК 378: 159.9

М.О. МІЛУШИНА,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ

Проаналізовано поняття «комунікативний простір» у психологічному та соціальному аспектах. Вищий навчальний заклад розглядається як форма комунікативного простору.

Ключові слова: комунікація, простір, комунікативний простір, соціокультурний простір, соціалізація.

Постановка проблеми. Логіка наукового пошуку в площині дослідження комунікативного простору приводить нас до певного вихідного конструкту, згідно з яким комунікації як соціальний феномен і як процес, майже усі науки гуманітарного циклу розглядають як у структурному ракурсі, так і у ракурсі функціональному. Так, комунікативні процеси, з одного боку, забезпечують здобуття необхідного багажу знань, умінь та навичок, який значною мірою визначає характеристики особистості, що дають їй можливість посісти місце у одній з соціальних груп суспільства. З іншого боку, участь у комунікативних процесах виступає як частина певної соціальної ролі, обумовленої відповідним соціальним статусом.

Метою статті є аналіз місця і ролі комунікативного простору у процесі соціалізації та професіоналізації студентської молоді вищого навчального закладу.

Результати теоретичного аналізу. Зрозуміло, що однією з найважливіших сторін формування цивілізованого суспільства є його структуризація, яка, у свою чергу, є неможливою без формування «правил гри», де кожен громадянин отримує своє місце в суспільстві – соціальний статус і, відповідно, виконує рольові функції, що відповідають цьому статусу.

Саме набуття пристойного, на думку певних верств молоді, статусу є однією з найвагоміших складових планів життєвого самовизначення, що їх будує молодь на етапі до трудової соціалізації. Українські науковці – О. Балакірева, Н. Гендіна, І. Мартинюк, Н. Паніна, В. Чигрин та інші дослідники вже з кінця 80-х років минулого століття звертали увагу на складність механізмів життєвого самовизначення молоді і набуття нею особистісного й соціального статусу. Але усі вони, як, до речі, й респонденти низки досліджень, виділяли такий елемент механізму реалізації життєвих планів, як освіта, навчання [10].

З отриманих даних В.О. Чигрина випливає, що серед молоді *перше місце* в планах життєвого самовизначення посідає *мета здобуття якісної освіти*. На *другому місці* – *отримання престижної роботи*, яку, однак, як свідчать матеріали досліджень і дані літературних джерел, на момент закінчення загальноосвітньої школи значна частина випускників розуміє дуже розпливчато [10].

Цілком зрозуміло, що умовою втілення життєвих планів є одержання інституціоналізованих знань, умінь та навичок, необхідних для отримання такої роботи. Це стає можливим тільки через інститут освіти, який розуміється як один з найстаріших соціальних інститутів, покликаних плекати відтворення суспільства та його перспективних складових, як інструмент передачі соціального досвіду, як специфічне середовище соціалізації особи тощо.

Але виходячи з наукової мети даної статті, будемо розглядати інститут освіти й, зокрема, таку його ланку, як вищі навчальні заклади, що є специфічною формою комунікативного простору.

Жан-Франсуа Ліотар розглядав сучасне суспільство як систему дискурсивних практик, визначаючи його як «постмодерн». При цьому, на його думку, соціальність набуває характеру дискурсивної різноманітності, в основі якої лежать мовні ігри – «мінімальні стосунки для існування суспільства» [4].

У працях П. Бурдьє суспільство є сукупністю стосунків, що складаються в різні поля, кожне з яких має специфічні типи (політика, освіта, наука, філософія, журналістика тощо) [1].

Отже, комунікація уявляється у вигляді складного процесу, який організовує соціокультурний простір. За допомогою процесів комунікації суспільство створює довкілля – інформаційно-комунікативний простір, встановлюючи межу між комунікаціями, з одного боку, і людством – з іншого [5].

Слід констатувати, що виходячи з аксіоми, відповідно до якої соціальна реальність у всіх її проявах не може розглядатися поза просторовим контекстом, важко назвати науковця, який не досліджував би в контексті певної парадигми, виникнення й сутність поняття «простір».

Проте внаслідок різних завдань, різниці між сегментами соціальної реальності й до сьогодні не вщухли суперечки щодо уточнення того, що є простір і з чого він складається, а внаслідок цього відсутнє однозначно сформульоване й стійке його визначення.

Саме тому перед тим, як перейти до характеристики такої специфічної форми простору, якою є соціально-комунікативний простір освіти в цілому та його різновид – соціально-комунікативний простір вищого навчального закладу, проаналізуємо концепції, що так чи інакше торкаються властивостей різновидів простору.

Так, поняття «простір» найдокладніше розглядав П. Бурдьє, який зазначав, що весь світ можна уявити собі у формі багатовимірного простору, побудованого за принципами диференціації та поділу [1]. В основу концепції простору П. Бурдьє покладено його поділ на фізичне і соціальне, що пояснюється твердженням, згідно з яким «соціологія має діяти виходячи з того, що людські істоти є одночасно біологічними індивідами й соціальними агентами... Як тіла і біологічні індивіди вони розміщуються, так само, як і предмети, в певному просторі (вони не мають фізичної здібності всюдисутності, котра дозволяла б їм одночасно перебувати в декількох місцях) і займають одне місце» [1, с. 17].

Виходячи з цього твердження, науковець чітко відмежовує фізичний і соціальний простір, наголошуючи на тому, що «фізичний простір визначається за взаємними зовнішніми ознаками частин, що його утворюють, натомість як соціальний простір – за взаємовиключенням (чи розрізненням) позицій, котрі його утворюють, так би мовити, як структура рядопокладання соціальних позицій».

З одного боку, подібний поділ є цілком очевидним, проте за такою простотою приховується досить складний, часом прихований зв'язок між цими двома просторами. До того ж, як доводить аналіз літературних джерел різних епох, обговорення зв'язку між соціальним і фізичним просторами не виникло лише зараз, достатньо уважно ознайомитись з працями П. Сорокіна [8].

Варто підкреслити, що зазначені аспекти хвилювали вчених ще з давніх часів. Але усвідомлення цього факту почало складатися лише в другій половині ХХ ст., коли відбулася революція в характері інформаційних взаємодій, що надала цим діям глобального планетарного характеру. Сьогодні саме інформаційні взаємодії як втілення дій комунікативних перетворюють кожну подію на глобальний чинник людських відносин.

Дійсно, як комунікація, так й інформація набувають фундаментального характеру, який примушує надавати цим поняттям онтологічного статусу.

У зв'язку з цим слід погодитися з О. Калмиковим у тому, що точний зміст поняття «інформаційно-комунікативний простір» може мати тільки у таких його трактуваннях, які побудовано на моделях, застосовність і ефективність яких залежить від конкретних умов і коректності формулювання науково-практичних завдань [3].

Так, Л.Е. Орбан-Лембрик пропонує розглядати комунікативний простір як соціально-психологічне середовище, де можливе побудування адекватної комунікативної моделі.

Йдеться про таку психологічну парадигму, в якій можна було б реалізувати формуально-розвивальну, змістово-смыслову, уточнювально-результативну функції комунікації. Це можливо завдяки врахуванню в загальній психологічній парадигмі відповідних парадигм інформування (впливу), взаємоінформування (налагодження механізму зворотного зв'язку, створення загального інформаційного поля), діалогу (взаєморозуміння). У цій моделі має послідовно втілюватися розуміння комунікатора й реципієнта як реальних учасників комунікативного процесу, унікальних індивідуальностей, суб'єктів інформації з відповідним комунікативним потенціалом [6].

Проте найбільш поширеним залишається трактування комунікативного простору як фізичного просторово-часового універсуму, між точками якого виникають обмінні інформаційні стосунки й комунікації. Соціокультурна реальність розгортається в історичному часі, характеризується сукупністю об'єктів, що комунікують.

Але з нашої точки зору більш прийнятним є «інструментальне» розуміння інформаційно-комунікативного простору. Суть його в тому, що дійсність інтерпретується як певна множина практик, кожна з яких контролює певні фрагменти соціального життя.

Ми схильні стверджувати, що комунікативний простір доцільно трактувати як у широкому, так і вузькому сенсі. Останнє його трактування застосовне до окремих сфер життєдіяльності суспільства, певних його груп (соціальних, демографічних, поселенських, освітніх тощо).

У нашому випадку комунікативний простір слід розглядати як:

1) умову соціалізації молодих поколінь з метою, з одного боку, їх повноцінного входу до суспільства, а з іншого – з метою реалізації планів життєвого самовизначення шляхом набуття бажаного стабільного соціального статусу;

2) сукупність умов для здійснення комунікативних процесів, сутність яких визначається поняттями «навчання», «виховання», «групове спілкування» тощо;

3) сукупність комунікативних практик, які здійснюються в межах специфічних полів, які у сукупності складають комунікативний простір.

Вищезазначені поля формуються так званими агентами поля, свого роду центрами впливами, зарядами [1]. Людина опиняється в полі під впливом «агентів поля» що виробляють інформаційно-комунікативний образ певної події. У результаті вона відповідним чином змінює свою поведінку і свідомість. Крім того, поняття «поле» безпосередньо враховує у своєму змісті як просторову визначеність, так і якісну специфіку систем, що його створюють, і систем, що у ньому взаємодіють.

Таким чином, комунікативний простір являє собою сукупність полів присвоєння знань та досвіду, які включають до себе, по-перше, просторово-часові умови передачі цих знань, по-друге, специфічне людське середовище (студенти, викладачі, допоміжний персонал, бібліотекарі), яке сприяє організації та самоорганізації цього процесу.

Слід погодитись із С. Дацюком, який зауважував, що сьогодні аналізуючи теоретичні пошуки з проблеми комунікації, як правило, зупиняються на викладі вже згаданих нами західних авторів [2]. Тоді як з боку радянської філософії в цьому напрямі велися дослідження не менш цікаві – досить пригадати М. Бахтіна, Ю. Лотмана, М. Мамардашвілі. Набагато цікавішим для нас є саме цей перехід від філософії знання до теорії комунікації, досконалий за радянських часів, а не критика комунікативної недостатності філософії свідомості західними теоретиками. Більше того, доречно здійснити синтез підходу М. Бахтіна – М. Мамардашвілі з підходом західної теорії комунікації, зокрема Ю. Хабермаса. У М. Бахтіна ми можемо запозичити ідею діалогу як постійного спілкування в культурі та ідею прихованого адресата або опонента в тексті, без якого сенс тексту неясний. У М. Мамардашвілі доцільно взяти концепцію сполученості знання, ідею простору перетворення, уявлення про суб'єкта і змістовий характер комунікації. У Г. Щедровицького, ми вважаємо, доцільно запозичити ідею про комунікативний характер сенсу і змісту. Саме змістовий характер комунікації є продуктивнішим по відношенню до формального розділення Ю. Хабермасом комунікації на комунікаційну дію і дискурс.

Усякий текст (мова), на думку С. Дацюка, лише потенційно є комунікативною дією, але це ще не означає, що він включений в процес комунікації. Тут треба говорити про відмінність послання і повідомлення. Процес комунікації означає, що його комунікаційне середовище доступне безпосередньо або за допомогою спеціально організованих засобів.

Сенс тексту має бути поданий через комунікативний простір. Це стосується внутрішнього змісту тексту (розмови). З іншого боку, всякий текст (мова) стає інтерсуб'єктивним як тільки він включається в реальний процес комунікації, в реальний простір перетворення (М. Мамардашвілі). Цей процес перетворення уперше виявляє себе як творчий процес самого автора, його внутрішній діалог, постійну постановку себе то в позицію автора, то в позицію потенційного читача (адресата). Власне тому первинний простір перетворення породжується самим актом творчості, тобто первинним комунікативним актом. Вторинний комунікативний акт пов'язаний вже із зовнішнім середовищем тексту, яке у такому разі виявляється середовищем комунікації. Комунікативний простір – внутрішній комунікативний змістовий сенс тексту, середовище комунікації (чи комунікаційне середовище) – зовнішнє реальне середовище процесу комунікації, до якого залучений текст (мова).

Науковий інтерес викликають висновки, наведені у монографії Т.В. Ткач «Освітній простір особистості: психологічний аспект» щодо необхідності адаптації студентів до досить специфічного комунікативного простору вищого навчального закладу, який, на відміну від загальноосвітньої школи, передбачає суттєве збільшення комунікативних практик [9].

Спираючись на матеріал О. Родіна, комунікативний простір має ментальну, інформаційну, а також інституціональну структуру, яка визначає певний тип простору. У ході взаємодії цього простору з навколишнім середовищем постійно вирішуються проблеми адаптації, цілепокладання, відтворення соціальної структури та її інтеграція у взаємодію з навколишнім середовищем [7].

Усім цим вимогам відповідає комунікативний простір навчальних закладів, який:

- а) формується поетапно у процесі соціалізації індивідів;
- б) зазнає певних змін під впливом соціальних інститутів сім'ї, освіти та виховання, а також неформальних стосунків у безпосередньому мікросередовищному оточенні;
- в) певною мірою залежить від фізичних та соціально-психологічних можливостей особи, що соціалізується.

Висновки. Аналіз комунікативного простору молодих людей дозволяє констатувати, що на суб'єктів спілкування комунікативний простір впливає не лише безпосередньо, через загальну інформацію, яка утворилася в процесі обміну, але й через засоби комунікації (вербальні чи невербальні), встановлені в конкретному соціально-психологічному середовищі правила спілкування, моральні норми взаємодії, звичаї, мовленнєві ритуали тощо. У зв'язку з цим перспективним є розгляд психологічних особливостей комунікацій у студентському середовищі.

Список використаних джерел

1. Бурдые П. Социальное пространство и генезис «классов» / П. Бурдые // Вопросы социологии. – 1992. – Т. 1. – № 1. – С. 17–37.
2. Дацюк С. Коммуникативные стратегии [Электронный ресурс] / С. Дацюк. – Режим доступа: http://xyz.org.ua/discussion/communicative_strategy.html
3. Калмыков А.А. Что такое информационно-коммуникативное пространство? [Электронный ресурс] / А.А. Калмыков // newСМИкер проектирует реальность [сайт]. – Текст. данные. – Режим доступа: <http://media2050.ru/2011/11/27/56/>
4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
5. Мілушина М.О. Роль креативності у комунікативному просторі / М.О. Мілушина // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: зб. наук. праць. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2012. – № 5–6. – С. 213–218.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: підручник: у 2-х кн.; Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 574 с.
7. Родин А.В. Коммуникационное пространство: морфология и трансформация [Электронный ресурс] / А.В. Родин // Studium. – 2008. – Т. 6. – №1. – С. 1–16. – Режим доступа: <http://www.sarki.ru/studium/publ1/rodin.pdf>
8. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Соколова; пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. – 544 с.
9. Ткач Т.В. Освітній простір особистості: психологічний аспект: монографія / Т.В. Ткач / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К. : Запоріжжя, 2008. – 272 с.

10. Чигрин В.О. Сільська молодь: досвід комплексного соціологічного аналізу: монографія / В.О. Чигрин. – Мелітополь: ЗІДМУ, ТДАТА, 2006. – 384 с.

Проанализировано понятие «коммуникативное пространство» в психологическом и социальном аспектах. Высшее учебное заведение рассматривается как форма коммуникативного пространства.

Ключевые слова: коммуникация, пространство, коммуникативное пространство, социокультурное пространство, социализация.

The concept of «communicative space» has been analyzed in the psychological and social aspects. An institution of higher education is regarded as a form of communicative space.

Key words: communication, space, communicative space, sociocultural space, socialization.

Одержано 24.12.2013.